

Van rode rot tot remedie

Schade-inventarisatie als startpunt voor behoud en beheer

Marijn de Valk, Sam Capiou en Eva Wuyts

Voorkomen is beter dan genezen. Wie ooit geconfronteerd werd met een schimmeluitbraak in zijn bibliotheek weet dat. Maar hoe ontdek je tussen die vele duizenden werken de exemplaren met inktvraat of rode rot? Hoe herken je als leek foxing, verviltig of plaagdierschade? En wanneer zijn beschadigingen ernstig genoeg om een werk van de plank te halen voor verzorging? Om deze uitdaging aan te gaan ontwikkelde de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de *Universal Procedure for Library Assessment* (UPLA), een methode voor het uitvoeren van een schade-inventarisatie op collectieniveau. Daarmee kunnen bibliotheken zelfstandig de fysieke staat van hun collecties onderzoeken, als opmaat naar een realistisch behoudsplan.

In veel erfgoedbibliotheken ontbreekt het aan een overzicht van de materiële toestand van de collecties. Even vaak is er gebrek aan expertise om schade te herkennen en te remediëren. Dat maakt het moeilijk om een professionele werking op het gebied van behoud en beheer uit te bouwen. Voor die erfgoedbeheerders is UPLA een eenvoudige tool die snel betrouwbare informatie levert over de staat van een collectie, op basis van een representatieve steekproef op collectieniveau.

Bij de ontwikkeling van UPLA baseerden we ons op de *Universal Procedure for Archive Assessment* (UPAA), die in het begin van de jaren negentig in Nederland werd ontwikkeld door de toenmalige Rijksarchiefdienst. Tussen UPAA en UPLA bestaan echter verschillen. UPAA focust op papier en schenkt weinig aandacht aan de band. UPLA houdt wél rekening met schade aan de boekband en -constructie, en met materialen als

Boekenleed in al zijn trieste schoonheid. Om de *Schadeatlas bibliotheken* te illustreren fotografeerde Ivo Wennekes schade in Vlaamse en Nederlandse collecties. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek / Bureau Metamorfoze.

linnen, leer en perkament. Bij UPAA wordt de ernst van de schade zuiver bepaald door de invloed die consultatie op de conditie van het document zal hebben. In UPLA scheiden we dit. In een eerste stap beoordelen we de omvang van de schade. In een tweede stap kijken we of het waarschijnlijk is dat bij normaal gebruik de schade zal toenemen. Die aanpak maakt de beoordeling gemakkelijker, betrouwbaarder en genuanceerder. Verder heeft UPLA extra aandacht voor de 'stabiliteit' van de collectie. Schadesoorten die los van consultatie zorgen voor de verslechtering van de materiële toestand (verzuring, inkt- en kopervraat, biologische schade, rode rot) vragen immers vaak om dringende conserverende maatregelen.

Pragmatisch, efficiënt en uniform

De basisprincipes van UPLA kunnen worden samengevat in drie trefwoorden.

Pragmatisch. Een UPLA-screening kan worden uitgevoerd met de inzet van eigen personeel. Externe deskundigen kunnen wel worden ingezet voor gespecialiseerde onderdelen. Het aantal schadesoorten is beperkt gehouden om geen onnodige gegevens te verzamelen.

Efficiënt. De tijdsinvestering is relatief klein in verhouding tot het rendement. Behalve in een inzichtelijk rapport over de staat van de collectie resulteert het onderzoek ook in expertise op het vlak van schadesoorten en een hernieuwde kennismaking met de eigen collectie.

Uniform. De richtlijnen en de ondersteunende schadeatlas zijn eenduidig en niet te gecompliceerd, zodat variaties in de manier waarop schade wordt beoordeeld klein zijn. Dat maakt het mogelijk om het onderzoek op termijn te herhalen en zo het voortschrijden van schade in de collectie te monitoren. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is van plan om de resultaten van UPLA-onderzoeken te bundelen in een Vlaams schaderegister. Dankzij de gelijkvormigheid van de resultaten zal dat kunnen dienen als richtlijn voor individuele instellingen en als basis voor beleidsaanbevelingen voor het behoud van Vlaams patrimonium.

Fase 1: Steekproef

Een UPLA-onderzoek verloopt in meerdere fasen. In de eerste fase zetten we een steekproef uit. Die is vastgesteld op driehonderd items (meestal banden) per collectie. De gevolgde methode zorgt voor een zeer zuivere steekproef, wat resulteert in een hoge nauwkeurigheid van de onderzoeksresultaten (95%). Voorafgaand aan de schade-inventarisatie vullen we ook een vragenlijst in over de bewaaromstandigheden van de collectie. Deze schept de mogelijkheid om in een later stadium verbanden te leggen tussen de gesignaleerde schades en de bewaaromstandigheden.

Fase 2: Schade-inventarisatie

In een tweede fase screenen we de driehonderd geselecteerde items minutieus op schade. Daarbij bekijken we het boek van buiten naar binnen: eerst de band, dan de constructie en vervolgens het boekblok. Biologische schadevormen kunnen bij alledrie voorkomen.

UPLA vertrekt van 22 schadebeelden, verdeeld in vier groepen (zie de afgedrukte tabel). Voor elke schadevorm verloopt de beoordeling in dezelfde drie stappen. Bij de eerste stap bepalen we het *soort* schade. Een belangrijk hulpmiddel daarbij is de *Schadeatlas bibliotheken* (zie kader). Daarin is bij elke schadevorm vermeld hoe we die kunnen herkennen, wat de mogelijke oorzaken zijn en welke gevolgen de schade kan hebben voor het boek als geheel.

In de tweede stap bekijken we de *omvang* van de schade en bepalen we of die matig is of ernstig. In de schadeatlas zijn daarvoor nauwkeurige criteria opgenomen. Foto's illustreren daarbij het verschil. Tenslotte beoordelen we of het boek *risico* loopt op bijkomende schade bij raadpleging.

Fase 3: Gegevensverwerking

De gegevens van de screening worden per item geregistreerd in een spreadsheet dat de data verwerkt tot tabellen met de uitkomsten van het onderzoek. Los van gedetailleerde statische informatie over de

Schadeatlas bibliotheken

Een belangrijk hulpmiddel bij UPLA is de *Schadeatlas bibliotheken*.¹ We ontwikkelden dit instrument in samenwerking met het Nederlandse Bureau Metamorfoze, dat eerder de *Schadeatlas archieven* uitgaf. De *Schadeatlas bibliotheken* beschrijft elk van de schadevormen van de UPLA-methode, samen met criteria om de ernst van de schade en het risico op schade bij raadpleging te bepalen. Ook los van een UPLA-onderzoek is de atlas een nuttig naslagwerk voor beheerders van bibliothecaire collecties. Van de *Schadeatlas bibliotheken* verschijnen dit jaar een tweede herziene editie en een Engelse vertaling. Collectiebeheerders kunnen een gratis exemplaar bestellen bij de Vlaamse Erfgoedbibliotheek (voor België) of bij Bureau Metamorfoze (voor Nederland). U kunt het boek ook gratis downloaden.

¹ Marijn de Valk, *Schadeatlas bibliotheken. Hulpmiddel bij het uitvoeren van een schadeinventarisatie*. Antwerpen, Vlaamse Erfgoedbibliotheek, 2014.

A SCHADE AAN DE BOEKBAND	1 Stof en oppervlaktevuil 2 Slechte conditie bekleding 3 Rode rot 4 Schadelijke tapes en reparaties 5 Losse delen 6 Ontbrekende delen 7 Beschadigde platkernen 8 Beschadigd sluitwerk en beslag
B SCHADE AAN DE BOEK- CONSTRUCTIE	9 Vervorming band en boekblok 10 Schade bindingen en hechting platten 11 Schade hechting bladen en katernen
C SCHADE AAN HET BOEKBLOK	12 Stof en oppervlaktevuil 13 Schadelijke tapes en reparaties 14 Lacunes, scheuren en vouwen 15 Vervilting 16 Verkleving 17 Verzuring schutbladen 18 Verzuring boekblok 19 Foxing 20 Inktvraat en kopervraat
D BIOLOGISCHE SCHADE	21 Schimmelschade 22 Plaagdierschade

De schadevormen die binnen het UPLA-model aan bod komen.

kenmerken van de items, de voorkomende schadevormen, de mate van de schade en de impact op de raadpleegbaarheid zijn er rapporten over de collectie als geheel: het percentage items met matige of ernstige schade, de mate van autonoom verval en biologische schade, het percentage items waarbij de schade toe zal nemen bij gebruik. Afhankelijk van de noden van de bibliotheek kan de data in nog meer detail worden geanalyseerd. Elk UPLA-traject resulteert in een wetenschappelijk onderbouwd rapport dat collectiebeheerders een instrument in handen geeft om niet alleen een conserveringsbeleid op maat te ontwikkelen, maar ook om hun beleidsmakers warm te maken om hierin te investeren.

Aan de slag met UPLA

UPLA werd in 2013 getest op de collectie van het Ruusbroecgenootschap (Universiteit Antwerpen). Collectiebeheerder Erna Van Looveren liet na afloop weten dat het onderzoek 'een enorme meerwaarde is, en de sleutel vormt tot inzicht op de lange termijn'. Sindsdien ging een tiental Vlaamse bibliotheken met UPLA aan de slag, telkens met het gewenste resultaat: cijfermatig inzicht in de staat van de collectie, meer interne expertise rond schadebeelden en een betere collectiekennis.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek

Crowdfunding. De Openbare Bibliotheek Brugge zamelde geld in voor de restauratie van een van haar topstukken, een ingekleurd exemplaar van de *Cosmographia universalis* (Bazel 1552) van Sebastian Münster.

Uitzetten van de steekproef voor UPLA. Ruusbroecgenootschap, Universiteit Antwerpen. Foto: Marijn De Valk.

Boekensteun: geef om boeken

Erfgoedbibliotheken in Vlaanderen hebben hoge noden en kleine budgetten, ook op het vlak van behoud en beheer. Om die situatie te verbeteren werkt de Vlaamse Erfgoedbibliotheek op drie sporen. We doen beleidsaanbevelingen naar de overheid. Met UPLA helpen we bibliotheken om de schaarse middelen zo doeltreffend mogelijk in te zetten. En we proberen bij een breed publiek draagvlak te creëren voor de bewaring van bibliothecair erfgoed.

Sensibilisering was een belangrijke doelstelling van ons project 'Boekensteun', naast het werven van fondsen voor de conservering van bibliotheek-erfgoed. Met Boekensteun deden we als een van de eersten in Vlaanderen heel wat ervaring op met *crowdfunding*. Voor de deelnemende bibliotheken was het een proeftuin om de haalbaarheid van crowdfunding uit te testen en ervaring op te doen bij fondsenwerving.

Via Boekensteun haalden elf projecten samen 34.290 euro op, 110% van het totale doelbedrag. Hoewel niet alle projecten hun doelbedrag haalden, konden alle conserveringsprojecten toch worden uitgevoerd, soms met andere vormen van financiering die dankzij de verkregen visibiliteit konden worden aangeboord. Die visibiliteit ging soms heel ver. Wat begon als een inzameling voor de restauratie van een zeldzaam Hawaïaans muziekmanuscript uit de Damiaancollectie van de Paters van de Heilige Harten (Leuven), eindigde in een deskundige conservatie- en restauratiebehandeling, de digitalisering van het handschrift, een concert en professionele opnames van de muziek, een tentoonstelling en wetenschappelijk onderzoek rond het manuscript. En dat alles met de nodige persaandacht.

Om de verkregen expertise te verduurzamen maakten we 'Vele kleintjes', een online toolbox voor crowdfunding in de culturele sector (www.velekleintjes.be). Die bevat achtergrondinformatie, de casus Boekensteun, projectvoorbeelden en een praktisch stappenplan waarmee erfgoedinstellingen meteen aan de slag kunnen.

stelt UPLA gratis ter beschikking via www.upla-model.be en voorziet de nodige omkadering: een goed gedocumenteerd stappenplan, een workshop rond materiaalkennis, boekterminologie en het herkennen van schadevormen volgens het model, en de mogelijkheid om (tegen betaling) een beroep te doen op Vlaamse en Nederlandse boekrestauratoren met UPLA-ervaring. Dat laatste is vooral nuttig bij het vlot en correct uitzetten van de steekproef, om bibliotheekmedewerkers op weg te helpen bij de schadebeoordeling en voor de verwerking van de gegevens in een eindrapport. Op basis daarvan kan de deskundige desgewenst ook aanbevelingen formuleren voor het behoud en beheer van de collectie.

Bibliotheken die aan de slag gaan met UPLA zetten een eerste stap richting een beter behoud en beheer van hun erfgoedcollecties. UPLA is geen gedetailleerde doorlichting van de hele collectie op stukniveau, noch levert het een

kant-en-klaar plan van aanpak. Het is wel de aangewezen manier om als erfgoedbibliotheek grip te krijgen op de collectie en de soms onbekende of overweldigende uitdagingen waarmee deze wordt geconfronteerd. En dat zowel voor grote als kleine bibliotheken.